

منظر ورودی شهر

بررسی جنبه‌های ادراکی و عملکردی ورودی شهر تهران (از بزرگراه شمال)

انسیه قوام‌پور
کارشناس ارشد
معماری منظر

eghavampour@gmail.com

بخش عمده شناخت ما از شهر در فضاهای باز شهری شکل می‌گیرد. این فضاها تصویر برجسته شهر را می‌سازند. ورودی شهرها به عنوان اولین نقاطی که اکثر مسافران با آن برمی‌خورند، بخش عمده تصویر اولیه شهر را شکل می‌دهد. تصاویر و حال و هوا و قوت مکان آنها در شکل‌دهی ذهنیت مخاطبان در رابطه با شهری که پیش‌رو خواهند داشت بسیار مؤثر است. به هم خوردن تسلسل مراتب در نظام کالبدی شهرها سبب شده تا ورودی شهرها که یکی از حلقه‌های این اتصال است، عملکرد مناسبی نداشته باشد، نقش خود را به خوبی ایفا نکنند و حامل پیام، معما و یا تصویری از شهر نباشد. این مقاله به دنبال آن است که با شناسایی دلایل ناکارآمدی ورودی شهرهای امروزی، اصول و پایه‌هایی جهت طراحی ورودی‌ها ارائه دهد. از همین رو جهت درک بهتر موضوع و نحوه تأثیرگذاری عوامل ذکر شده بر شکل و نقش ورودی، مراحل طراحی ورودی تهران از سمت آزاد راه تهران-شمال در بخش دوم مقاله ارائه شده است.

واژگان کلیدی: منظر شهری، ورودی شهر، نشانه‌های محیط، نماد شهر، فضاهای باز.

۱. بررسی عوامل مؤثر بر طراحی ورودی‌ها

• نحوه تأثیرگذاری نقش ورودی در طراحی

در گذشته ورودی‌ها محل انجام مراسم اجتماعی بودند آنها نه تنها نقطه شروع کاروانسراها و مکان انجام مراسم اجتماعی بودند آنها نه تنها نقطه شروع شهر و مرز بین درون و بیرون به حساب می‌آمدند و در شکل‌گیری ساختار ذهنی مسافران از شهر نقشی اساسی داشتند، بلکه دارای عملکردهای ارتباطی، نظارتی، امنیتی، اقتصادی، اجتماعی نظیر گذران اوقات فراغت، مجازات محکومین، تماس‌ها و مبادلات اقتصادی، بدرقه و استقبال نیز بودند (سلطان‌زاده، ۱۳۷۲، صص ۱۴۸-۱۴۵). با این تعاریف زمینه شکل‌گیری فضایی پیرامون دروازه ورودی و بسط مفهوم ورودی از یک مرز و یا سطح عمودی برای عبور که با عنصر شاخص دروازه تعریف می‌شد، به فضایی خاص از نظر عملکردی فراهم می‌شد (حبیبی، ۱۳۷۵).

ورودی‌های امروز تنها به عنوان عنصری جهت مشخص کردن محدوده شهر عمل می‌کنند. آنچه که امروزه در ورودی شهرها مشاهده می‌شود تنها تقلیدی ناآگاهانه از کالبد و شکل ظاهری دروازه‌هاست؛ لذا در ذهن طراح تعریف ارائه شده از ورودی تأثیر خود را در برنامه‌ریزی فعالیت‌ها و عملکردهای ورودی خواهد گذاشت. نقش نشانه‌ای یا نقش ارتباطی ورودی می‌تواند در برنامه‌ریزی تأثیر فراوانی بگذارد.

• تأثیر سرعت، حرکت و زمان بر طراحی

بخش عمده ادراک ما از فضا، نخست بصری است که ادراک بصری خود در وهله اول فضایی نیز است. با حرکت در فضا، محیط اطراف به صورت توالی محرک‌های بصری تجربه می‌شود و نسبت به میزان ارتباط بین محرک‌های مختلف در یک فضا به صورت منسجم درک شده و حس

۱: هفت منظر متفاوت سایت، مأخذ: پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده.

۲- منظر عینی به منظور شناسایی عوامل و نشانه‌های بصری و طبیعی سایت بررسی می‌شود و عواملی چون شیب، رنگ، پوشش گیاهی، دید و منظر و ... را در بر می‌گیرد. این عوامل تأثیر خود را بر مکان‌یابی فعالیت‌ها و فرم و شکل ورودی و تعریف سکانس‌های حرکت خواهد گذاشت.

۲. بررسی فرایند طی شده در طراحی بزرگراه تهران شمال
ورودی آزاد راه تهران-شمال در شمال شرقی منطقه ۲۲ و در کنار شهرک المپیک قرار دارد. یک گره تبدیلی، بزرگراه ۲۶ متری شمال عباس‌آباد را به آزاد راه متصل می‌سازد.

بخشی از مسیر بزرگراه که از گره ورودی آغاز شده و تا تونل‌های اول بزرگراه ادامه دارد به عنوان سایت پروژه انتخاب شده که در ادامه نحوه تأثیرگذاری سه عامل ذکر شده بر فرایند طراحی توضیح داده خواهد شد.

• تعریف نقش و کارکرد

برای به دست آوردن وجه کلی، مقیاس پروژه، حالت و جایگاه طرح و یافتن نقش آن نیازمند بازبینی تعاریف و تحلیل آنها هستیم. برای این منظور، براساس مطالعات انجام شده باید به شناسایی، توصیف و ارزیابی نقش‌های احتمالی ورودی شهر پرداخته تا بتوانیم با مشخص کردن نقش امکان‌پذیر به برنامه فیزیکی مشخص و راهکارها و ایده‌هایی در طراحی برسیم. نقش‌های تعریف شده برای ورودی: ورودی، تأکید بر گذار و انتقال. ورودی به مثابه منتقل‌کننده آگاهی و اطلاعات. ورودی به مثابه توقفگاه. ورودی به مثابه حلقه واسط در گذر از دو فضای متفاوت. ورودی به مثابه مرز جدایی شهر از حومه (شروع شهر و اتمام حومه). ورودی به مثابه عنصر هدایت‌کننده.

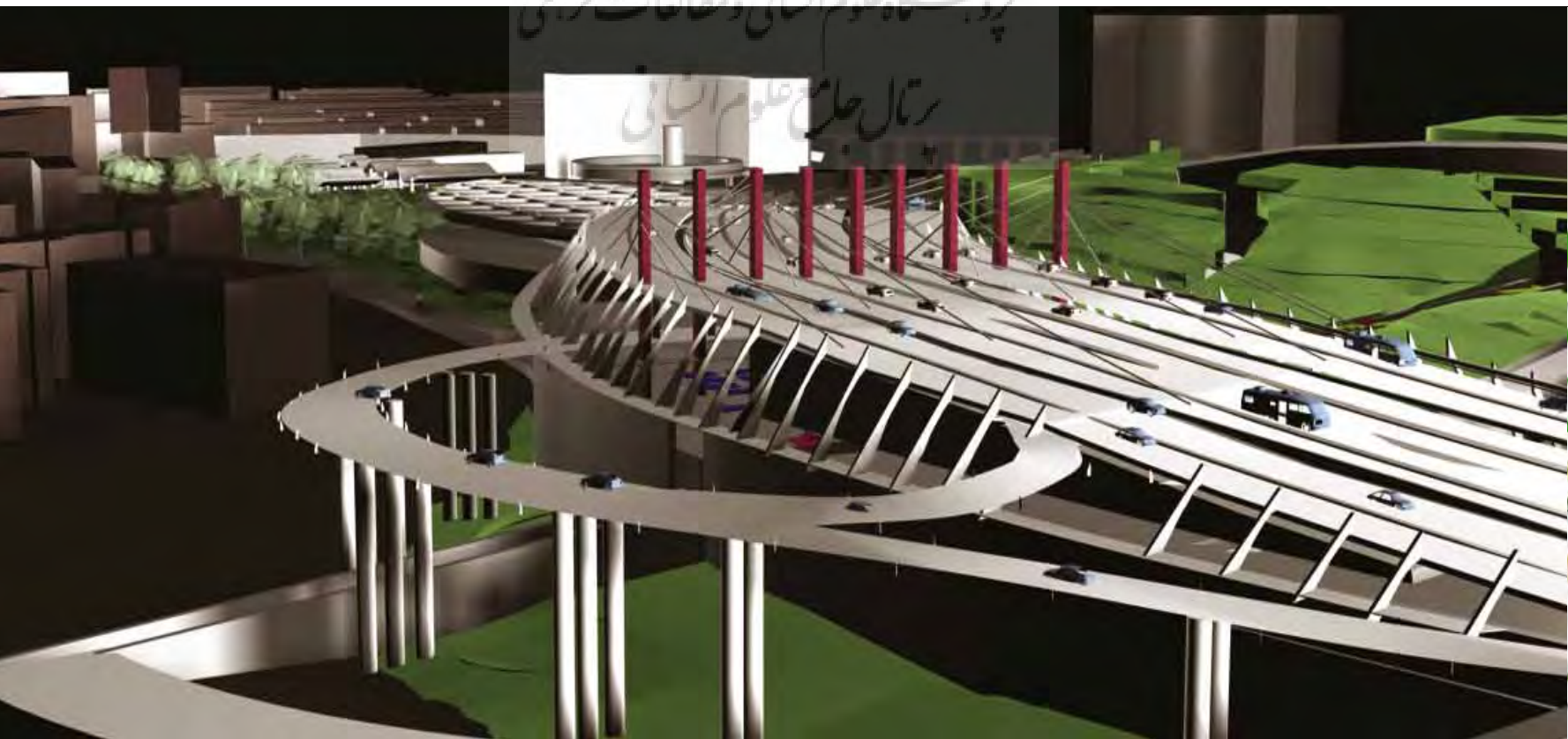
خاصی نسبت به آن مکان پیدا می‌شود. در این حالت، فضا دارای حس مکانی قوی و پرمعنایی خواهد بود و پیوسته و کامل به نظر می‌رسد. ولی اگر عناصر موجود در فضا، پیوستگی و ارتباط لازم را با یکدیگر نداشته باشد، فضا مبهم و ناهنجار جلوه می‌کند و از نظر بصری، فاقد انسجام و حس مکان خواهد بود (توسلی، ۱۳۶۷). امروزه با ورود اتومبیل، سرعت و نوع حرکت با گذشته متفاوت است. لذا ترکیب بافت لبه شهر باید به گونه‌ای باشد که با سرعت حرکت ناظری که به شهر نزدیک می‌شود، هماهنگی داشته باشد. اگرچه بافت لبه و ورودی شهر امروز حتماً مقیاس و ترکیبی متفاوت از شهر قدیم خواهد داشت؛ اما مفهوم بنیادین ورودی ما همان است (رشید شمالی، ۱۳۷۵: ۲۸).

تغییر سرعت ورود ناظر و متحرک بودن آن موجب می‌شود تا ورودی نه به عنوان یک نقطه بلکه به صورت مسیر تعریف شده و مجموعه‌ای از سکانس‌های متوالی را برای ناظر به نمایش بگذارد.

• بررسی تأثیر منظر سایت بر طراحی

مسافر یا گذرنده از شهر، هنگام نزدیک شدن به شهر باید بتواند تصویری کلی از بافت و زندگی شهر را در ذهن خود مجسم بدارد. گستردگی این تصویر و جامعیت آن با نزدیک شدن به شهر و نیز شکل بستری که شهر در آن قرار گرفته، متفاوت است. بی‌توجهی به زمینه، امری است که موجب بی‌هویتی هرچه بیشتر شهرهای امروز شده است. ورودی شهرها فارغ از موقعیت فراگیری‌شان در فرم‌ها و اشکالی مشابه همدیگر ساخته می‌شود و بار معنایی خاصی را به دنبال ندارد. زمینه و بستر فراگیری پروژه از دو جنبه منظر ذهنی و منظر عینی واجد اهمیت است:

۱- منظر ذهنی به منظور درک ذهنیت مردم از شهر بررسی می‌شود. مجموع خاطرات، وقایع و اتفاقات جمعی می‌تواند منظر ذهنی سایت را تشکیل دهد.

طبیعی و مصنوع و طراحی سکانس‌های متوالی در طول مسیر، به تدریج احساس انتقال از حومه شهر را در او ایجاد می‌کند.

• شناسایی جنبه‌های ذهنی و عینی منظر بستر

شناسایی ویژگی‌های منظر طبیعی سایت به روش لایه‌ای، باعث شد سایت در هر لایه از نظر یک ویژگی خاص (رنگ، پوشش گیاهی، بافت، شیب، دید و منظر) مورد مطالعه قرار گیرد و با روی هم قرار دادن لایه‌ها سایت به هفت منطقه که دارای ویژگی‌های فضایی و کالبدی خاص خود است، به شرح زیر تقسیم شود. و هر منطقه بر اساس ویژگی منحصر به فردش نام‌گذاری شد.

منطقه ۱- منظر وحشی: دارای شیب متوسط شمالی- جنوبی است. امکان دید به شهر و ساخت و ساز در آن وجود دارد. بافت خاکی ریزدانه و رنگ اگر دارد. پوشش گیاهی حائز اهمیتی در آن وجود ندارد.

منطقه ۲- منظر باعظمت: به دلیل دخالت انسان، بافت طبیعی تخریب شده و بافتی ناشی از چنگال‌های تکنولوژی بر بدنه طبیعی نقش بسته است.

ورودی به مثابه نشانه شهری.

ورودی، نقطه آغاز سازمان فضایی شهر (نقطه شروع استخوان‌بندی).

ورودی به مثابه منطقه امن.

ورودی نقطه فعال شهر از نظر اجتماعی و محل شکل‌گیری خاطرات جمعی.

ورودی به مثابه تعریف‌کننده سلسله مراتب ورود.

ورودی، انتقال حس معنوی.

ورودی، میدان مهم شهری.

ورودی محلی برای گذران اوقات فراغت.

ورودی، فضای مبدل حرکتی.

ورودی مکمل شهر.

از میان حالت‌های کلی مطرح شده، نقش ورودی به عنوان نقطه انفعال حومه و شهر و نقطه ورود به سازمان فضایی شهر مهم‌تر از بقیه تشخیص داده شد. پذیرفتن این نقش لزوم ایجاد احساس ورود، احساس عبور از فضای واسط و خاطره‌انگیزی و نشانه بودن در فضا را تأکید می‌کند. از آنجا

۲: پلان‌ها و تصاویری از مجموعه طراحی شده، مأخذ: پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده.

ورودی‌های امروز تنها به عنوان عنصری جهت مشخص کردن محدوده شهر عمل می‌کنند. آنچه که امروزه در ورودی شهرها مشاهده می‌شود، تنها تقلیدی ناآگاهانه از کالبد و شکل ظاهری دروازه‌هاست. در حالی که مسافر یا گذرنده، هنگام نزدیک شدن به شهر باید بتواند تصویری کلی از بافت و زندگی شهر را در ذهن خود مجسم بدارد. گستردگی این تصویر و جامعیت آن با نزدیک شدن به شهر و شکل بستری که شهر در آن قرار گرفته، متفاوت است. بی‌توجهی به زمینه، امری است که موجب بی‌هویتی هرچه بیشتر شهرهای امروز شده است.

که در این میان ورودی نقش فضای واسط را بازی می‌کند، لذا به عنوان مبدل حرکتی (پایانه‌ها و ایستگاه‌های اتوبوس و تاکسی) و کارکردی (به دلیل ارتباط با شهر لزوم ارتباط با آن و استخوان‌بندی شهر و قرارگیری کاربری‌هایی واسط الزامی است)، نیز عمل می‌کند. نکته حائز اهمیت در رابطه با نقش‌ها و برنامه‌های یادشده این است که اگرچه هیچ یک به تنهایی نمی‌تواند پاسخگوی ویژگی‌های کلی فضای ورودی شهر باشد؛ اما در این میان بعضی سناریوها هماهنگی بیشتری با ویژگی ورودی شهر دارد، بنابراین انتخاب یک یا دو نقش از آنها وجه کلی فضا را مشخص کرده و به معنای نفی سایر گزینه‌ها نیست.

• تعریف مسیر ورودی با توجه به نوع حرکت ناظر

با توجه به مطالعه وضع موجود و نقش ورودی‌ها در منظر شهر، در نظر گرفتن محدوده بین نقطه ورود به شهر تهران و اولین تونل موجود در سایت برای تعریف مسیر ورودی شهر تهران با فرم خطی، مناسب است؛ چراکه با خروج مسافر از تونل (فضای بدون نور)، مواجهه وی با عناصر

میوه و درختانی که سرشاخه‌هاشان در دید ناظر قرار می‌گیرند، خبر از وجود فضایی با روحیه روستایی دارد که به تدریج کوچه‌باغ‌ها با نزدیک‌تر شدن و جلو رفتن خود را نمایان می‌کنند.

۳- استفاده از منظره با عمق زیاد، رنگ و بافت درختان و سرسبزی دره در تضاد با رنگ و خشکی کوه می‌تواند منظره‌ای بکر بسازد. قرارگیری درختان در دره موجب افزایش عمق منظر می‌شود. درختان میوه با گردش فصول به منظر چهره‌های گوناگونی می‌بخشند. روحیه این بخش نه روستایی و نه شهری است. ۴- در این مرحله، با کمک ترانسه‌های ایجاد شده در سایت و طراحی دیواره‌های مصنوعی در مقابل آن، دیواره‌ای ایجاد می‌شود که به محیط اطراف، حس محصوریت و عظمت را القاء می‌کند.

۵- از پس کوه‌ها و دیواره هیچ چیز نمایان نیست، ناگاه با چرخشی ورودی نمایان می‌شود. چرخش و زاویه مسیر ایجاد شده، ناظر را غافلگیر می‌کند. نمود ناگهانی ورودی بر خاطره‌انگیز بودن آن نیز تأکید می‌کند. این بخش در واقع آخرین سکانس طراحی شده است، روحیه کاملاً شهری دارد و به عنوان نقطه اتصال شهر و حومه عمل می‌کند. اولین تصویر از شهر نیز در این مرحله شکل می‌گیرد.

راهکار پیشنهادی برای این سکانس ایجاد پل ورودی است که در انتهای پیچ ناگهان ظاهر می‌شود و با چرخشی از مسیر اصلی خارج می‌شود (انحراف از مسیر، ایجاد تغییر ناگهانی زاویه دید را ممکن می‌سازد) و آرام ناظر را بالا می‌برد و احساس معلق بودن، عدم تعلق به این و آن، را موجب می‌شود. ابعاد پل، عظیم و به گونه‌ای است که بتواند شأن و مقام ورود به تهران را داشته باشد. پلی مدرن که می‌تواند سمبل تهران قرن حاضر باشد. روی پل در جایی تصویر شهر قاب می‌شود و بر آن تأکید می‌ورزد. تا تصویر ماندگار شهر در این بخش شکل گیرد. عبور از روی پل سفید، که از پس کوه به ناگهان نمود می‌یابد، در محیطی که سعی شده است عناصر طبیعی با وجود ستون‌های قرمز رنگ که از میان آنها تصویر شهر پیداست، به صورت دست نخورده باقی بمانند. تصویر مدرنی از شهر در ذهن ناظر می‌سازد. ستون‌های قرمز رنگ علی‌رغم نشانه بودن و عملکرد نمادین‌شان نقش و کارکرد سازه‌ای نیز دارند (تصویر ۲).

دیواره بلندی ایجاد شده که احساس محصوریت و عظمت را افزایش می‌دهد. **منطقه ۳- صخره‌های خاکی (منظر پر صلابت):** شب غربی- شرقی دارد. در برخی جاها اثرات آب بر کوه نقش‌های جالبی به وجود آورده است که می‌تواند به صورت تابلوهایی از طبیعت مطرح شود. بافت این بخش خاکی و پوشش گیاهی ندارد.

منطقه ۴- منظر متحرک: وجود بافت گیاهی خاص، این منطقه را شاخص کرده است. رنگ و بافت گیاهان این منطقه و حرکت آب‌ها روی بدنه کوه و شیب، آن را به نقطه عطفی در سایت بدل نموده است. شیب این بخش غربی- شرقی است. حرکت باد در لابه‌لای گیاهان در آنها حرکت زیبایی ایجاد می‌کند. **منطقه ۵- منظر پر صلابت:** ویژگی‌های آن مانند منطقه ۳ است.

منطقه ۶- منظر روستایی: وجود رودخانه و باغ‌های میوه به این بخش حالتی روستایی می‌بخشد. بافت درختان و قرارگیری آنها در دره، دید یک‌دستی را برای ناظر در حال حرکت پدید می‌آورد، همچنین وجود دیواره‌های گلی باغ‌ها به این منطقه روحیه‌ای روستایی داده است.

منطقه ۷- منظر شهری: بافت مسکونی و عناصر و المان‌های شهری مصنوع آن را از بافت‌های اطراف جدا می‌کند. در این منطقه امکان ساخت‌وساز و دخالت زیاد است. ساختمان‌ها از آجر قرمز ساخته شده‌اند و پوشش گیاهی شهری شده در آن وجود دارد (تصویر ۱).

طراحی سکانس‌ها

در این مرحله بر این مبنا و براساس ویژگی‌های منظرین سایت و با توجه به شکل مسیر و سرعت بیننده، سکانس‌های حرکت ناظر به قرار ذیل طراحی شد: ۱- اولین تصویر بیننده را پس از خروج از تونل مواجه با پلی که روحیه‌ای طبیعی دارد و مشاهده عبور افراد از روی پل و دید به فضاهای تفرجگاهی اطراف مسیر، تشکیل می‌دهد. دیده شدن ساختمان‌ها در دوردست‌ها و پس‌زمینه‌شان از ایجاد اتفاقی در ادامه مسیر خبر می‌دهد.

۲- نزدیک شدن به پل و نمایان شدن عنصر نشانه، تغییر جهت مسیر را تأکید می‌کند. نمایان شدن ناگهانی عنصر نشانه، منظره‌ای جدید ایجاد

جمع‌بندی

بررسی و تحلیل موقعیت ورودی‌های شهرها و آسیب‌شناسی آنها نشان می‌دهد که ناکارآمدی آنها به سه دلیل عمده ذیل اتفاق افتاده است:

- الف- عدم باز تعریف نقش ورودی‌ها در سازمان فضایی شهرهای امروز
 - ب- عدم شناخت درست از انسان، نحوه ادراک او از منظر و عوامل تأثیرگذار بر آن
 - ج- عدم توجه به بستر طبیعی، موقعیت قرارگیری ورودی و نادیده گرفتن ارزش‌های طبیعی سایت
- با توجه به نتایج حاصله، راهکارهای زیر جهت طراحی ورودی بزرگراه تهران-شمال در روند طراحی لحاظ شد:
- ۱- تعریف پلی با ویژگی‌های معماری خاص ۲- بسط ورودی در یک مسیر به جای یک نقطه ۳- تعریف سناریوهای ورودی با استفاده از عوامل طبیعی سایت

پی‌نوشت

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد نگارنده تحت عنوان "طراحی مجموعه ورودی تهران از سمت آزادراه تهران - شمال" است که در سال ۱۳۸۴ به راهنمایی دکتر سید امیر منصوری در دانشگاه تهران دفاع شده است.

منابع

- توسلی، محمود (۱۳۶۷) قواعد و معیارهای طراحی فضای شهری، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.
- حبیبی، سید محسن (۱۳۷۵) / از شمار تا شهر، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- رشید شمالی، پریسا؛ شکوهی‌نیا، شهرام (۱۳۷۵) ورودی شهر کرمان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد معماری.
- سلطان زاده، حسین (۱۳۷۲) فضاهای ورودی در معماری سنتی ایران، شرکت توسعه فضاهای فرهنگی، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.

